O‘ZBEK HIKOYACHILIGIDAGI AN’ANA, YANGILANISH VA ZAMONAVIY POETIK IZLANISHLAR

Doniyorova Surayyo Baxtiyor qizi
Al-Jabr IFPS xususiy maktabining ona tili va adabiyot o‘qituvchisi
surayyodoniyorova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek hikoyachiligining taraqqiyot jarayoni, xususan, mustaqillik davrida hikoya janrida yuzaga kelgan mazmuniy, g‘oyaviy va poetik yangilanishlar tahlil qilinadi. Hikoya janrining kichik epik shakl sifatidagi imkoniyatlari, inson obrazini yaratish, ruhiy-psixologik holatlarni ifodalash, syujet va kompozitsiyani yangicha tashkil etish, ramz, metafora, mifologik obraz hamda badiiy detalning funksional xususiyatlari masalasiga e’tibor qaratiladi. Zamonaviy o‘zbek hikoyachiligida an’anaviy realistik tasvir bilan bir qatorda ramziy-majoziy, falsafiy-psixologik va norealistik ifoda shakllarining faollashuvi yoritiladi. Shuningdek, Isajon Sulton hikoyalari misolida zamonaviy hikoyachilikning inson ruhiyati, milliy tafakkur va umuminsoniy qadriyatlarni badiiy ifodalashdagi imkoniyatlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek hikoyachiligi, hikoya janri, zamonaviy nasr, mustaqillik davri adabiyoti, poetika, syujet, kompozitsiya, obraz, ramz, metafora, psixologizm, mifologizm, Isajon Sulton.

O‘zbek adabiyotida hikoya janri milliy nasr taraqqiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Hikoya hajman ixcham bo‘lishiga qaramay, unda inson hayoti, jamiyatdagi o‘zgarishlar, ma’naviy-axloqiy muammolar va ruhiy kechinmalarni teran ifodalash imkoniyati mavjud. Shu sababli hikoya janri adabiy jarayondagi ijtimoiy-estetik o‘zgarishlarni tezkor aks ettiradigan janrlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Mustaqillik davriga kelib o‘zbek hikoyalarida mavzu va muammo doirasi kengaydi. Adabiyotning inson va jamiyat munosabatlarini yangicha idrok etishi, shaxsning ichki dunyosiga chuqurroq kirib borishi hikoya poetikasida ham sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. O‘zbek hikoyachiligi insonni faqat ijtimoiy muhit vakili sifatida emas, balki murakkab ruhiy olamga ega bo‘lgan individual shaxs sifatida tasvirlashga ko‘proq e’tibor qarata boshladi. Istiqlol davridan keyin e’lon qilingan zamonaviy tadqiqotlarda ham mustaqillik davri o‘zbek hikoyalarida syujetning dinamiklik, konsentriklik, retrospektivlik va assotsiativlik kabi shakllari, shuningdek, turli bayon shakllarining kompozitsiyadagi vazifalari ilmiy jihatdan tadqiq etilgani qayd etilgan.

O‘zbek hikoyachiligi taraqqiyotini an’ana va yangilanish munosabati asosida kuzatish mumkin. Milliy hikoyachilikda hayotiy voqelikni realistik tasvirlash, xalq turmushi, inson xarakteri va ijtimoiy muhitni badiiy aks ettirish muhim an’ana sifatida shakllangan. Keyingi bosqichlarda esa bu an’anaviy tasvir imkoniyatlari yangi poetik usullar bilan boyib bordi. Mustaqillik davri hikoyachiligida insonning ichki dunyosiga e’tiborning kuchayishi ana shu yangilanishning muhim ko‘rinishlaridan biridir. Insonning jamiyat bilan munosabati, vijdon, e’tiqod, ma’naviyat, tanlov, yolg‘izlik, xotira va o‘zlikni anglash kabi masalalar hikoyalarning asosiy muammolaridan biriga aylandi.

Hozirgi olib borilayotgan tadqiqotlarda ham mustaqillik davri o‘zbek hikoyachiligi mazmunan yangi bosqichga ko‘tarilib, erkin shaxsning obyektiv dunyo bilan munosabati hamda uning ruhiy olamidagi o‘zgarishlarni tasvirlash muhim yo‘nalishga aylangani ko‘rsatiladi.

Hozirgi davr hikoyalarida yangilanish faqat mavzu bilan chegaralanmaydi. U syujet, kompozitsiya, obraz yaratish, badiiy til, vaqt va makon talqini kabi poetik unsurlarda ham ko‘zga tashlanadi. Jumladan, hozirgi olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mustaqillik davri hikoyalarida realistik,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mifologik, ma'rifiy va rivoyaviy motivlarning qo'llanishi, shuningdek, xronologik, retrospektiv va assotsiativ syujet turlarining faollashgani qayd etilgan. Hikoyachilikning muhim xususiyatlaridan biri — inson ruhiyatini tasvirlashning chuqurlashuvidir. Qahramon xarakterini faqat uning tashqi xatti-harakatlari orqali ochish o'rniga, uning ichki kechinmalari, xotiralari, ikkilanishlari, ruhiy ziddiyatlari va tafakkur jarayonini ko'rsatishga katta e'tibor berilmoqda.Bunday yondashuvda ichki monolog, dialog, ruhiy tasvir, xotira, tush, badiiy detal va peyzaj kabi vositalarning imkoniyatlari kengayadi. Qahramonning tashqi portreti bilan bir qatorda ichki portreti ham muhim badiiy vazifa bajaradi.

Isajon Sulton hikoyachiligiga bag'ishlangan tadqiqotda ham aynan shu jihat alohida ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, adib hikoyalarida qahramonning tashqi portretidan ko'ra uning ichki portreti va ruhiy holatlarini ochishga ko'proq e'tibor beriladi. Ayrim hikoyalarning ochiq yakun bilan tugallanmasligi esa o'quvchini asar voqealari haqida mustaqil mushohada yuritishga undaydi.

Demak, zamonaviy hikoyachilikda qahramon tayyor xarakter emas, balki ruhiy jihatdan shakllanib, o'zini anglash jarayonini boshdan kechirayotgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa hikoyaning badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Zamonaviy o'zbek hikoyachiligidagi yangilanishlardan yana biri ramziy-majoziy tasvirning kuchayishidir. Ramz oddiy predmet yoki hodisaning o'z ma'nosidan tashqari qo'shimcha falsafiy-estetik mazmunni ifodalashiga imkon beradi. Metafora esa voqelikni bevosita emas, ko'chma va obrazli ma'noda anglashga xizmat qiladi. Ayniqsa, norealistik hikoyalarda ramz va mifologik qatlam muhim poetik vazifa bajaradi. N. Eshonqul, U. Hamdam, I. Sulton va A. Yo'ldoshev ijodidagi ramziy-majoziy talqinlar alohida ilmiy tadqiq etilgani, bunday hikoyalarda mifologik qarashlarning zamonaviy poetik tafakkur bilan uyg'unlashuvi qayd etilgan.

Isajon Sulton hikoyalari bu jarayonning o'ziga xos ko'rinishlaridan biridir. Yozuvchi kompozitsiyasida voqealar izchilligidan ko'ra qahramonning ichki olami, xotiralar zanjiri va ruhiy dialektika muhim o'rin tutishi qayd etilgan.

Shuningdek, hikoyalarda vaqt va makonning oddiy realistik chegaralardan chiqib, shartli va falsafiy mazmun kasb etishi ham zamonaviy poetik tafakkurning muhim belgilaridan biridir.

O'zbek hikoyachiligidagi yangilanish milliy adabiy an'analardan uzilish hisobiga emas, aksincha, ularni yangi estetik tafakkur asosida qayta talqin qilish orqali yuzaga kelmoqda. Zamonaviy hikoyalarda xalq og'zaki ijodiga xos rivoyat, afsona, maqol, mifologik obraz va an'anaviy motivlar yangi mazmun kasb etmoqda. Bunda folklor elementi faqat bezak vazifasini bajarmaydi, balki asarning g'oyaviy-poetik mazmunini chuqurlashtiradi.

Isajon Sulton hikoyalarida folklor unsurlarining mifologik asosli ramziy obrazlar, ertakka xos kompozitsiya, hikoya ichida rivoyatlarning berilishi, maqollardan foydalanish hamda urf-odat va an'analar tasviri shakllarida namoyon bo'lishi aniqlangan. Masalan, "Bog'i Eram" hikoyasida Ko'hi Qof, parilar, Tilsim tog'i singari mifologik tasavvurlar zamonaviy badiiy tafakkur bilan uyg'unlashadi. Bunday obrazlar faqat folkloriy qatlamni eslatish bilan cheklanmay, qahramonning ruhiy-ma'naviy izlanishlarini ifodalovchi poetik vositaga aylanadi. Shunday qilib, zamonaviy hikoyachilikda milliy an'ana va jahon adabiy tajribasi o'zaro aloqaga kirishadi. Natijada folkloriy obraz yoki motiv yangi falsafiy va psixologik mazmun bilan boyiydi.

Hikoyaning badiiy ta'sirchanligi uning faqat mavzusiga emas, balki voqealarning qanday tashkil etilishiga ham bog'liq. Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida an'anaviy voqeaband syujet bilan bir qatorda retrospektiv, assotsiativ, konsentrik va metaforik syujet qurilishlari ham qo'llanmoqda.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bunda tashqi voqea rivojidan ko‘ra qahramon tafakkuridagi harakat muhimlashishi mumkin. Xotira, tush, ichki monolog yoki muayyan detal voqealar rivojining asosiy harakatlantiruvchi vositasiga aylanadi.

Hozirgi davr o‘zbek hikoyalarida syujetning xronologik, konsentrik, retrospektiv va assotsiativ turlari hamda subyektiv, obyektiv, avtobiografik, monologik va dramatik bayon shakllari ilmiy jihatdan ajratib ko‘rsatilgan. Bu holat hikoya janrining imkoniyatlari toraymaganini, aksincha, zamonaviy adabiy tafakkur ta’sirida yanada kengayayotganini ko‘rsatadi.

Zamonaviy hikoyachilikda peyzaj oddiy manzara tasviri bo‘lib qolmay, qahramon ruhiyatini ochuvchi poetik vositaga aylanadi. Tabiat hodisasi qahramonning ruhiy holatiga hamohang tarzda tasvirlanishi yoki uning ichki kechinmalarini ramziy ravishda ifodalashi mumkin. Isajon Sultonning “Qismat”, “Shamolli kecha” va “Oydinbuloq” hikoyalaridagi tabiat tasvirining qahramonlar hayoti va xarakteri bilan bog‘liqligi o‘quvchiga yaqqol seziladi. Bu jihat zamonaviy hikoyachilikdagi umumiy tendensiya bilan hamohangdir. Ya’ni tashqi makon qahramonning ichki makoni bilan uyg‘unlashadi. Tabiat va inson o‘rtasidagi munosabat shu tariqa falsafiy-psixologik mazmun kasb etadi.

Bugungi o‘zbek hikoyalarida turli ijodiy yo‘nalish va uslublarning mavjudligi bilan ajralib turadi. Realistik tasvir bilan bir qatorda ramziy, metaforik, mifologik, falsafiy-psixologik va norealistik ifoda shakllari ham faol qo‘llanmoqda. Bu jarayonda hikoya janrining asosiy xususiyati — ixchamlik va mazmuniy zichlik alohida ahamiyat kasb etadi. Kichik hajmda katta falsafiy umumlashma yaratish, bitta obraz yoki detal orqali keng ma’nolarni ifodalash zamonaviy hikoyachilikning badiiy imkoniyatlarini ko‘rsatadi. O‘zbek hikoyachiligi milliy nasr taraqqiyotining muhim va faol rivojlanayotgan sohalaridan biridir. Ayniqsa, mustaqillik davrida hikoya janrining mavzu, g‘oya va poetik imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari, ma’naviy-axloqiy tanlovi, jamiyat va tabiat bilan munosabati hikoyalarning asosiy badiiy muammolaridan biriga aylandi.

Zamonaviy hikoyachilikdagi muhim yangilanishlar syujet va kompozitsiyaning murakkablashuvi, psixologik tasvirning chuqurlashuvi, ramz va metaforaning faollashuvi, mifologik hamda folkloriy qatlamning zamonaviy mazmun bilan uyg‘unlashuvi, vaqt va makonning falsafiy talqini bilan belgilanadi. Isajon Sulton ijodi mazkur jarayonning muhim ko‘rinishlaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega. Uning hikoyalarida insonning ichki olami, ruhiy izlanishlari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ramziy-metaforik tasvir, mifologik obrazlar, dialog va monolog, tabiat tasviri kabi poetik vositalar orqali ifodalanadi.

Umuman, zamonaviy o‘zbek hikoyachiligi an’anaviy realistik tasvirni inkor etmagan holda, uni falsafiy-psixologik, ramziy-majoziy va mifopoetik izlanishlar bilan boyitmoqda. Shu sababli hikoya janri bugungi adabiy jarayonda inson va borliq munosabatlarini anglash, milliy tafakkurdagi o‘zgarishlarni aks ettirish hamda yangi badiiy-estetik mezonlarni shakllantirishda muhim janr sifatida o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel. Poetika. T.: G’afur G’ulom nashriyoti, 1980.
2. Eshonqulov J. Mif va badiiy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Jo‘raqulov U. Osoyish ayyomi / XX asr o‘zbek adabiyoti masalalari. T.: Fan, 2012.
4. Жўраева Ф.Ё. Типологик образларнинг қиёсий таҳлили… Автореф. – Т.: 2000.
5. Жўраев Т.С. Онг оқими ва тасвирийлик… Автореф. – Т.: 1994.
6. Литературный энциклопедический словарь. М.: СЭ, 1987.
7. Nazarov B. Isajon Sulton nasri badiiyati. –T.: Turon zamin ziyo, 2017.
8. Omonulla Madayev. Xalq og‘zaki ijodi. Elektron kitob. 2010

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

9. Otajonava M. Mifalogizm va badiiy mahorat. Toshkent: Firdavs-shoh, 2022.
10. Қўшжонов М. Ҳаёт ва нафосат. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1970.
11. Қўшжонов М. Моҳият ва бадиият. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977.
12. Qodirov P. Adabiy o'ylar. T.: TBA nashriyoti, 1965.
13. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. T.: Noshir, 2020.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.